

Muhammed Ali Han Dönemi (1822–1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri

The Relations Between the Khokand and Ottoman State in the Period of Muhammed Ali Khan (1822-1842)

Erhan Yoska*

Özet

Hokand Hanlığı, dönemin en güçlü İslam devleti ve Sünni Müslümanların halifesi olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne başta siyasi konular olmak üzere, askerî, dinî, sınaî vb. konularda müracaat etmiştir. Muhammed Ali Han döneminde, Osmanlı Devleti'nin desteğini sağlamak amacıyla İstanbul'a üç elçilik heyeti gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'ne gelen elçilik heyetleri önce Osmanlı sultanına bağlılıklarını bildirmişler ardından da sultandan siyasi, askerî, dinî, sınaî vb. isteklerini gerçekleştirilmesini istirham etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Hokand Hanlığı'nın siyasi isteklerine Türkistan hanlıklarının birbirleriyle olan mücadelelerine etki ederek Müslüman cemaatin zarar görmesi ve Rusya ile aralarındaki barışı bozacağı endişesi ile ihtiyatlı yaklaşmıştır. Osmanlı Devleti, askerî, dinî, sınaî alanlardaki diğer istekleri yerine getirmeye çalışmış, ancak Türkistan hanlıkları ile mesafenin uzaklığı ve dış politikadaki sıkıntular sebebiyle bunu da tam anlamıyla gerçekleştirememiştir.

Anahtar Kelimeler: Hokand Hanlığı, Muhammed Ali Han, Osmanlı Devleti

Abstract

The Khanate of Khokand appealed the Ottoman State, the most powerful state of the Muslim World and represented the caliphate of all muslims, in political, military, religious and industrial areas. In the period of Muhammed Ali Khan, three delagacy committees was sent to İstanbul for purpose of gaining the support of Ottoman Sultan and Caliph. After these committees had submitted their commitments, they beseached the sultan to fulfill their political, religious, military and industrial demands. But Ottoman State showed political levelheadedness because the Sultan thought that such an intervention could bring about to deteriorate relations between the Russian and Ottoman State and come to harm the Muslim community in Central Asia. On the other hand, Ottoman State tried to fulfill other demands in military, religious and industrial areas, but however it couldn't perfectly realize because of remoteness between the Empire and Khanates in Turkistan and difficulties in foreign policy.

Keywords: The Khanate of Khokand, Muhammed Ali Khan, Ottoman State, The Khanate of Bukhara

* Arş. Görv.; Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kayseri - Kayseri.

Giriş

XVI. yüzyılda temelleri atılan, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren de müstakil bir devlet olarak ortaya çıkan Hokand Hanlığı'nın kurucusu Şahruh İbn Aşir Kul Bey, Özbeklerin Ming kabilesine mensuptur. Bu kabile, Şeybani Hanı Abdullah Han zamanında (1583-1598) Tobol ve İrtiş yöresindeki yurtlarını bırakarak, Doğu ve Batı Türkistan arasında son derece verimli toprakları olan Fergana'ya göç etmiştir. Bölgede önce Şeybanilere sonra Hocalara bağlı olarak yaşayan Ming kabilesi, Şahruh Bey'in mücadelesi sonucu, 1709 tarihinde Fergana Hanlığı veya Hokand Hanlığı adıyla bilinen Özbek Devleti'ni kurmuştur¹. Doğu ve Batı Türkistan'ın arasında kurulmasından dolayı jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olan Hokand Hanlığı, Hive ve Buhara Hanlıkları arasındaki çekişmeden de faydalanıp genişlemeye başlamıştır. Şahruh Bey döneminde Nemengan, Kanıbadem, Merginan ve İsfara gibi yerler ele geçirilmiş ve Hokand Hanlığı müstakil bir devlet olarak ortaya çıkmıştır².

Fergana Vadisi'nde kurulan Hokand Hanlığı'nın tarihî gelişimini üç dönemde incelemek mümkündür. Hokand Hanlığı'nın 1709'da kuruluşundan 1800'e kadar süren birinci dönemde, yönetim birliği ve politikası şekillenmiştir. Fergana Vadisi ile birleşen Hokand Hanlığı'nın ekonomik seviyesi yükselmeye başlamıştır³. Çünkü Türkistan'ın oğasında, Tanrı Dağları ile Pamir Dağları arasında 300 km uzunlukta, 23.000 km² genişlikte ve deniz seviyesinden 900 m yükseklikte olan Fergana Vadisi, zengin yer altı kaynakları ve tarımsal verimi ile ekonomik açıdan önemli bir bölgedir⁴. Yer altı ve yer üstü zenginlikleri yanında, tarihî İpek Yolu güzergâhında bulunan Fergana Vadisi, Hokand Hanlığı'nın müreffeh bir duruma gelmesinde çok önemli bir paya sahip olmuştur. Hokand Hanlığı'na da kurulduğu bölge ile alakalı olarak Fergana Hanlığı da denilmiştir. 1800-1842 yılları arasındaki ikinci dönemde, Hokand Hanlığı'nın gelişim ve refah seviyesi artmıştır. Bu dönemde Hanlığın başına geçen Âlim Han'dan itibaren Hokand Devleti'nin yönetim gücü sağlam bir şekilde gelişmiş ve bu güç Fergana vadisinde de etkili olmuştur. Özellikle bölgeye egemen olmak isteyen Türkistan hanlıkları, Rusya ve Çin'e karşı başarılı bir şekilde mücadele vermiştir. Muhammed Ali Han'ın iktidarının son bulduğu, Hokand şehrinin zenginliklerinin Emir Nasrullah tarafından Buhara'ya taşındığı ve bölgenin Rus istilasına açık hale geldiği 1842–1876 yılları arasındaki üçüncü dönemde ise, Hokand Hanlığı gerileme ve çökme dönemini yaşamıştır. Bölgedeki Türkistan hanlıkları ve Rusya mücadelesinin yanı sıra göçebe gruplar arasındaki çekişmeler Hokand Hanlığı'nın sonunu getirmiştir.

Şahruh Bey'in 1727'de vefatından sonra oğlu Abdürrahim Bey, Hokand Hanlığı'nın başına geçmiştir. Abdürrahim Bey zamanının en önemli özelliği Hokand ordusunun güçlenmesi olmuştur⁵. Abdürrahim Bey, orduda onbaşı, yüzbaşı, binbaşı rütbelerini oluşturmuş ve onlara maaş bağlamıştır. Barış zamanlarında ordunun yarısı muntazaman hizmetlerine devam ederken, diğer yarısı da çiftçilik, zanaatkarlık gibi işlerle meşgul olmuştur⁶. Ayrıca yine

¹ Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul 1998, s.215.

² Üçler Bulduk, *Hokand Hanlığı ve İbretin Fergana Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2006, s.217.

³ T. Kenensariyev, *The Kyrgyz and Kokand Khanate*, Osh State University, Osh 2000, s.16.

⁴ Tahsin Yazıcı, "Fergana", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul 1995, s.375.

⁵ Hamid Ziyaev, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)*, Çev: Ayhan Çelikkay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s.23.

⁶ Ziyaev, *age*, s.28.

bu dönemde Hokand ordusundaki asker sayısının arttığı da bilinmektedir. Yeni kurulan Hokand Hanlığında başlangıçta Özbek Türklerinin nüfusu fazla iken, bir müddet sonra Kırgızların hanlığa gönüllü olarak katılmalarıyla nüfus oranı değişmiş ve Kırgızlar en kalabalık grubunu oluşturmaya başlamışlardır⁷. Zamanla Kırgızların Hokand ordusunun nüvesini teşkil etmesi, Hanlığın başarısını doğrudan etkilemiştir. İdari yönden gelişen ve sayıca artan Hokand ordusu, Semerkand başta olmak üzere, Hocend, Öretepe ve Şems-i Sebz gibi şehirleri ele geçirerek, hanlığın hızlı bir biçimde genişlemesini sağlamıştır. Hanlığın sınırlarının genişlemesine bağlı olarak Abdürrahim Bey, 1732 yılında hanlığın merkezini Deykan Toda'dan Hokand şehrine taşımaya karar vermiş ve bu amaçla yeni başkentin temellerini Hokand'da atmıştır⁸. Hanlığın Fergana vadisindeki hâkimiyetini sağlamlaştıran Abdürrahim Bey, 1734 yılında ölünce O'nun yerine kardeşi Abdülkerim Bey geçmiştir.

Hokand Hanlığı, Abdülkerim Bey devrinde Fergana vadisindeki hâkimiyetini daha da güçlendirmiştir. Bu dönemde Hokand Hanlığı'nın güçlenmesi ve itibarının artmasına paralel olarak Hokand'da yeni birer karargâh, saray, medrese kurulmuş ve başkent surlarla çevrilmiştir⁹. Ancak devletin güçlenmesi ve halkın refah seviyesinin artması Kalmuklar'ı harekete geçirmiştir. Fergana'yı istila hareketine girişen Kalmuklar; Oş, Andican, Merginan şehirlerini basmışlar ve etrafi surlarla çevrili Hokand şehrini kuşatmışlardır. Zor durumda kalan Abdülkerim Bey, Keneges kabilesinden Hâkim Bey ve Öretepe hâkimi Fazılbeğ'in yardımlarıyla Kalmuklar'ı Fergana Vadisinden çıkartmışlardır. Kalmuklar'ın Fergana'yı istilaya girişmesi ve ardından Abdülkerim Bey'in ölmesiyle birlikte Hokand Hanlığı'nda iç mücadeleler baş göstermiştir¹⁰.

Yaklaşık 6 yıl süren taht mücadeleleri sonucunda Abdürrahim Bey'in oğlu Erdana (İrdana) Bey Hokand Hanlığı'nın tahtına geçmiştir. Hokand'ın siyasi ve askerî açıdan tekrar güçlendiği bu dönemde, Kalmuk tehlikesi tamamen ortadan kaldırılmış ve hanlığın sınırları da genişletilmiştir¹¹. Basiretli bir yönetim sergileyen Erdana Bey, Çin saldırılarının bir müddet sonra kendi hanlığına da sıçrayacağını tahmin etmiş ve Kubat Bey öncülüğündeki Hokand ordusunu, Çin İmparatorluğu'na karşı Doğu Türkistan'da savaşan Yusuf Hoca'ya yardıma göndermiştir. Kubat Bey komutasındaki bu birlikler Çin ordusuna karşı başarılı mücadeleler vermiş ve Çinlilerin Orta Asya'daki muhtemel yayılışına bir set çekmiştir. Erdana Bey, aynı zamanda Çin istilasına karşı bölgede ittifak arayışına girmiş ve Afganistan'daki Durranelerden Ahmet Şah ile ittifak kurmaya çalışmıştır. Bu girişimlerde bir başarı sağlayamayan Erdana Bey, artık sınırdaş olduğu Çin ile iyi geçinmek zorunda kalmıştır¹².

Erdana Bey'den sonra Hokand Hanlığı'nın başına geçen ve 1798'e kadar hüküm süren Abdülhamid veya Narbuta'nın da döneminde de iç mücadeleler etkili olmuştur. Narbuta önce Çüst ve Nemengan isyanlarını bastırmış, ardından da kendisine karşı taht mücadelesine girişen kardeşleri ortadan kaldırmıştır¹³. Narbuta dönemindeki iç mücadeleler, oğlu ve halefi Âlim Bey zamanında da devam etmiştir. Âlim Bey, otoritesini ve gücünü göstermek açısından sert

⁷ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1999, s.202.*

⁸ Ziyaev, *age, s.23.*

⁹ Konukçu, "agm", s.215.

¹⁰ Bulduk, *age, s.18.*

¹¹ Kenensariyev, *age, s.18.*

¹² Konukçu, "agm", s.215.

¹³ Ziyaev, *age, s.24.*

tedbirlere başvurmaktan kaçınmamış ve tahtı için tehdit oluşturması muhtemel akrabalarını öldürmekten de çekinmemiştir. Amcası ve kardeşini öldüren ve bu sebepten dolayı zalim lakabı ile anılan Âlim Bey'in, güçlü bir merkezî devlet oluşturma çabaları, içte ve dışta huzursuzlukların artmasına neden olmuş, Çüst, Hocend ve Taşkent'te isyanlar baş göstermiştir. 1805'e kadar sürmüş olan isyanların bastırılmasıyla, Fergana ve Hocend tekrar hanlığın bir parçası haline getirilmiştir. Bu tarihten sonra devletin resmi adı Hokand Hanlığı olmuş ve Âlim Bey'de Han unvanını kullanmaya başlamıştır. Böylece Âlim Han'dan sonra, Hokand tahtı sahiplerine Bey değil, Han unvanı verilmeye başlanmıştır¹⁴.

Hanlık içindeki düşmanlarını bertaraf eden ve Hokand ordusunu yeniden tanzim eden Âlim Han, Hokand Hanlığı'nın sınırlarını yeniden genişletmeye başlamıştır. 1806'da Öre Töbe, 1808'de Kurama, 1809'da Taşkent, Çimkent ve Türkistan'ı yani Yesi ve çevresini ele geçirmiş, Buhara hanlığından da Oratepe ve Cizak'ı almıştır. Âlim Han iç meselelerini halledip, diğer hanlıklara karşı başarılı bir şekilde mücadele verdiği sırada muhalifler tarafından ortadan kaldırılmıştır¹⁵. Âlim Han'dan sonra O'nun yerine geçen kardeşi Seyyid Muhammed Ömer Han, Hokand Hanlığı'nın gelişmesine yönelik siyasetleri ile tanınmıştır. Kaşgar'da hüküm süren Hocalar idaresini Çin'in tasallutundan kurtarmış ve Kazak bozkırlarından Türkistan'a doğru adım adım ilerleyen Rusya'ya karşı müstahkem Akmescid kalesini yaptırmıştır. Çin, Rusya ve Türkistan hanlıkları ile olan mücadelesinde, Hokand Hanlığı ilk defa Osmanlı Devleti'ne Elhac Seyid Kurban Efendi isimli bir elçi göndererek, yardım talebinde bulunmuştur. Kardeşinin aksine adil ve dindar bir hükümdar olarak tanınan Ömer Han'ın, 1818 yılında Hokand'da Medrese-i Camii yani Cami-i Kebiri'nin banisi olması dolayısıyla kendisine "Emirü'l Müminin" denilmiştir¹⁶.

Muhammed Ali Han Dönemi

Ömer Han, 1822 yılında hastalanıp öldüğü zaman, tahtına o zamanlar 15 yaşlarında olan Muhammed Ali Han (Madali) oturmuştur. Babası gibi adil ve dindar bir hükümdar olan Muhammed Ali Han'a, Hokand halkı muadil veya Muhammed Ali'nin kısaltması olarak "Madali" diye hitap etmiştir. Muhammed Ali Han, babasının bıraktığı kaide üzerinde ayakta kalmış, Hokandlılar asude bir devir ve gönül hoşnutluğu içinde olmuşlardır¹⁷. Devlet ekonomisinin geliştiği, hazinenin zenginleştiği, Hokand'da büyük bir medresenin yapıldığı, Fergana Vadisi'nde sulama sistemi geliştirilerek "Han Arik" denilen büyük kanalların açıldığı bu dönemde, Muhammed Ali Han'ın ilk icraatı kardeşi Mahmut Han'ı ve akrabalarını sürgüne göndermek olmuştur¹⁸. Hokand tahtı üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştıran Madali, Hokand dâhilindeki Kırgız, Kıpçak ve diğer göçebeler arasında ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamış, onları yerleşik hayata geçirebilmek için yeni yerleşim alanları ve hastaneler kurmuştur¹⁹.

Hokand Hanlığı'nın en güçlü olduğu ve en geniş sınırlara ulaştığı Muhammed Ali Han döneminde öncelikle Pamir, Badakistan (Badahşan), Hocent, Taşkent, Güney Kazakistan, Kaşgar ile Kırgızistan'ın tamamı Hokand Hanlığı'nın hâkimiyeti altına girmiştir²⁰. Ardından

¹⁴ Ziyaev, *age*, s. 25.

¹⁵ W. Bartold, "Hokand", *İslam Ansiklopedisi*, C.5/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s.553

¹⁶ Bartold, "agm", s.554.

¹⁷ Bulduk, *age*, s.62.

¹⁸ Hery H. Howorth, *History of the Mongols: From The 9th To The 19th Century, Part II*, Longmans Gren And Co, London 1890, s.823

¹⁹ Kenensariiev, *age*, s.21.

²⁰ Kenensariiev, *age*, s.22; Yuri Bregel, *An Historical Atlas Of Central Asia*, Brill, Boston 2003, s.62.

Çin üzerine yönelen Madali, 1826 yılında Kaşgar eski hükümdarlarının soyundan olan Cihangir Hoca'nın daveti üzerine Doğu Türksitan'a kuvvet göndermiş ve Gülbağ denilen mevkide Çinliler (Hitay) ile savaşarak Gazi lakabını almıştır²¹. İbreti'nin vermiş olduğu bilgilere göre, o zamana kadar Hokand hanlarından hiç kimse küffar ile muharebe kılmamış ve gazilik lakabına nail olmamıştır²². Çin'deki Hocalar ve Kırgızların isyanına destek veren Muhammed Ali Han, Minyol, Kaşgar, Yarkent, Hoten ve Aksu gibi şehirleri de ele geçirmeyi başarmıştır. Muhammed Ali Han, Buhara Hanlığı'nın tehdidi üzerine ülkesine geri dönmek zorunda kalmış ve geri dönerken de beraberinde 70 bin Müslümanı Hokand'a getirmiştir. Muhammed Ali Han'ın bu hareketi Orta Asya Müslümanları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır²³. Muhammed Ali Han'ın etkili dış politikası karşısında Çin, Hokand ile anlaşmak zorunda kalmıştır. 1831 yılında kabul edilen ve Altı Şehir antlaşması olarak bilinen antlaşmada Çin, Kaşgar, Aksu, Uç Turfan, Yengişehir, Yarkent ve Hoten için Hokand hanlığına vergi ödemeyi kabul etmiştir²⁴. Hokand Hanlığı almış olduğu vergiler karşılığında Çin'deki isyanları desteklemekten vazgeçmiş ve Hokand topraklarındaki Kaşgar tahtı iddiacılarını nezaret altında tutmuştur²⁵. Hokand Hanlığının bu başarısını, Osmanlı Devleti'nin maddi ve manevi desteğini sağlamak amacıyla İstanbul'a göndermiş olduğu elçiler sık sık dile getirmişlerdir.

Hokand Hanlığı'nın Çin ile olan mücadelesi Muhammed Ali Han, Çin'den daha da tehlikeli olan bir diğer komşu Rusya ile görüşmelere devam etmiştir. Hokand Hanlığı, kendisine tabi olmayan Kazak göçebeleri ve sınır sorununu çözmek için Rusya ile görüşmeye başlamıştır. Bu amaçla 1827 veya 1828 yılında Orenburg'dan hareket eden Rus elçisi, beraberinde getirmiş olduğu tüfek, tabanca, müzikli saat ve büyük aynalarla birlikte Muhammed Ali Han'ın huzuruna çıkmıştır. Elçinin gelmesinden memnun olan Hokand Hanı, aynı yıl Ruslarla bir sınır antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre Kok Su Nehri iki ülke arasında sınır kabul edilmiş ve nehrin kuzeyinin Rusya, güneyinin ise Hokand hâkimiyetinde olması kararlaştırılmıştır²⁶. Fakat aradan çok geçmeden Rusya'nın bu antlaşmaya uymamaya başladığı görülmüştür. Rusya, Kok Su Nehri'nin güney tarafında sınır ihlallerinde bulunmuş ve birkaç kale inşa ettirmiştir. Bu gelişme üzerine sorunu çözmek isteyen Muhammed Ali Han, Rus İmparatoruna verilmek üzere bir fil ve birkaç Çinli köle ile birlikte bir elçilik heyetini St. Petersburg'a göndermiştir. Ancak Muhammed Ali Han'ın elçileri iki devlet arasındaki sınır ihtilafını ortadan kaldıramamıştır.

Rusya ile sorunlarını çözemeyen Muhammed Ali Han, 1835 yılına kadar güneyde Buhara Hanlığına ait Karatigin, Külab ve Darvaz bölgelerini ele geçirmiş, kuzey-doğuda Kulca'ya kadar Kırgız topraklarını hâkimiyet altına almıştır²⁷. Hokand Hanlığı'nın Çin'i vergiye bağladığı ve onlara karşı üstünlük kurduğu bu dönemde, Buhara Hanlığı ile stratejik bir noktada bulunan Aşgar Kalesi üzerindeki hâkimiyet mücadelesi devam etmektedir. Buhara ile mücadelenin devam ettiği, sınır problemlerinin çözülemediği, Rusya'nın güneye inmek için fırsat kolladığı bu dönemde, Muhammed Ali Han Osmanlı Devleti'nin maddi ve manevi desteğini sağlamaya çalışmıştır. 1838 ve 1839 yıllarında İstanbul'a göndermiş olduğu elçiler vasıtasıyla genel olarak Dersaadet'e bağlılığını sunmuş, Sultanın kendisine göndereceği belge,

²¹ Howorth, *age*, s.824.

²² Bulduk, *age*.s.133.

²³ Konukçu, *agm*, s.215.

²⁴ Howorth, *age*, s.825.

²⁵ Ziyuev, *age*, s.26.

²⁶ Howorth, *age*, s.825.

²⁷ Ziyuev, *age* s.25.

tuğ ve kılıçla bölgedeki diğer hanlıklara karşı üstünlük kurmayı planlamıştır. Hokand'da kendisine karşı oluşabilecek muhalefete yönelik girişimlerde bulunan Muhammed Ali Han, sultandan kendisine “Hanlar Hanı”, oğlu Muhammed Emin'e de “İller Hanı” unvanlarını tevcih etmesini rica etmiştir. Muhammed Ali Han'ın siyasi isteklerinin yanında rakiplerine karşı üstünlük kurmak amacıyla askerî alanda ve sanayi alanında başka istekleri olmuştur. Hokand ordusunun eğitimi için Osmanlı Devleti'nden uzmanlar ve muharebe kitapları istirham etmiştir. Aynı amaçla Hokand ekonomisini geliştirmek için de özellikle Fergana bölgesindeki madenlerin tespiti ve geliştirilmesi amacıyla, İstanbul'dan uzman ve kitap ricasında bulunmuştur²⁸.

Osmanlı Devleti'nin desteğini sağlamaya çalışan Muhammed Ali Han'ın bu kritik dönemde veziri Hakkulu ile yaşadığı tartışma sonucu O'nu idam ettirmesi, kendisine karşı gizli bir muhalefetin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hakkulu'nun tarafını tutan Ulema ve Taşkent Kuşbeyi Gazi Kalian ve Komutan İsa Hoca gibi ileri gelenler Muhammed Ali Han aleyhinde memlekette propaganda yapmaya ve O'nu tahttan indirip yerine Âlim Han'ın oğlu Şir Ali'yi çıkarmak için planlar hazırlamaya başlamışlardır²⁹. Gizli olarak yaptıkları bu girişimden sonuç alamayan muhalifler, Buhara Emiri Nasrullah'a haber göndererek, O'nu Hokand'ı ele geçirmesi için teşvik etmeye başlamışlardır³⁰. Muhaliflerin yardımı ile Muhammed Ali Han'ın memleketi idare ederken zalimce tavır sergilemesi, babasının nikâhlısını alması ve sefihliği propagandası yapan Emir Nasrullah, Hokand halkında huzursuzluğun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir³¹. Hokand dâhilinde uygun ortamı oluşturan Emir Nasrullah, 18.000 askerden oluşan bir orduyla harekete geçmiş ve Hokand'a yaklaşık 25 km² uzakta ordusunu konuşlandırmıştır. Buharalıların üzerine geldiğini duyan Muhammed Ali Han, muhaliflerin planı neticesinde Emir Nasrullah ile karşı karşıya gelmekten çekinmiş, Hokand'ı terk ederek Oş'a çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak Muhammed Ali Han, kaçmanın fayda vermeyeceğini görerek teslim olmaya karar vermiş ve Emir Nasrullah'a elçiler göndererek istediği şartlarda muahede imzalamaya hazır olduğunu bildirip, Ondan sulh talebinde bulunmuştur³² (1841). Ayrıca Buhara Hanlığı'nın hâkimiyetini kabul ettiğini göstermek için oğlu Muhammed Emin'i, Emir Nasrullah'a göndermiştir. Fakat Emir Nasrullah, müşkül durumda yakaladığı rakibinin teklifini reddettiği gibi, ordusunu hücuma geçirerek az sayıdaki Hokand kuvvetlerini yenmiş ve şehri askerlerine yağmalatmıştır³³. Şehrin zenginliklerini Buhara'ya taşıyan Emir Nasrullah, Hokand'da hutbeyi kendi adına okutmuş ve sikkeleri kendi adına bastırmıştır. Emir Nasrullah, vezirlerinden Abdüssamed Naib'in “*Halen Hokand zaptoldu. Fergana büyük memleketdir. Nice asker, sipah ve hazine harcanarak alındı. Burası Rusya'nın gelmesinden korkulan yerdir. Eğer Muhammed Ali Han and verip, tövbe kılarısa O'nu Hokand'da koyup Buhara'nın tabisi yapsak, bu bey bize karşı gelen düşmanlara bir kalkan vazifesi görürdü.*” şeklindeki uyarısını Hokandlı muhaliflerin müdahalesi sonucu dinlememiş³⁴ ve kendine tutuklu olarak getirilen Muhammed Ali Han ve ricalinin öldürülmesine karar vermiştir³⁵. Ming hanedanı tehlikesini tam olarak ortadan kaldırmak isteyen Emir Nasrullah, Madali, oğlu Muhammed Emin, kardeşi Mahmud Han ve Şair Nadire Hanım olarak bilinen annesi Mahlar Ayım'ı katletmiştir³⁶.

²⁸ Saray, *age*, s.209.

²⁹ Howorth, *age*, s.826.

³⁰ Saray, *age*, s.212.

³¹ Bulduk, *age*, s.62.

³² Howorth, *age*, s.826.

³³ Saray, *age*, s.213.

³⁴ Bulduk, *age*, s.135.

³⁵ Howorth, *age*, s.827.

³⁶ Bregel, *age*, s.62.

Hokand Hanlığı'nın başına ise kendi yandaşı durumunda olan Mangıtlardan İbrahim Hayal'i geçirmiştir (1842). Emir Nasrullah'ın yapmış olduğu bu katliam Hokand halkının kendisine duyduğu nefreti artırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Neticede Hokand Hanlığı, Emir Nasrullah'tan yediği bu ağır darbenin tesirlerinden kurtulamamış ve birkaç sene sonra başlayacak olan Rus istilasına karşı kendini koruyamamıştır³⁷.

Muhammed Ali Han Öncesi Hokand -Osmanlı İlişkileri

Genel itibarıyla Hokand Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini; Buhara Hanlığı, Rusya ve Çin İmparatorluğu ile olan mücadelesi şekillendirmiştir. Hokand Hanlığı, İslam dünyasının en güçlü devleti ve Sünni Müslümanların halifesi olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne başta siyasi konular olmak üzere, askerî, dinî, sanayi vb. konularda müracaat etmiştir³⁸. XIX. yüzyılın başlarından itibaren bir yandan Hokand hanları, tahta çıktıklarında İstanbul'a elçi ve mektuplar göndermek suretiyle kendilerini tanıtmışlar ve Osmanlı sultanına bağlılıklarını bildirmişlerdir. Diğer yandan da Hokand hanları kendi aralarındaki mücadelelerde Osmanlı halifesinin ve sultanının desteğini bir araç olarak kullanma arayışına girmişlerdir. Bu bağlamda Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki yazışmalar sıklaşmış, ilişkiler artmıştır. Bunun en önemli sebebi Buhara, Hive ve Hokand arasındaki siyasi çekişmenin önceki yüzyıllara göre daha şiddetli bir hal alması ve Rusya'nın Türkistan bölgesine yönelik yürüttüğü siyaset olmuştur³⁹.

Osmanlı Devleti'nin ise Türkistan ile olan münasebetlerini Safevî İran'ı ve Rus Çarlığı şekillendirmiştir. Milliyet, din ve mezhep ekseninde Osmanlı Devleti ile işbirliği halinde olan Özbek hanlıkları, Sünni bloklar arasında İran'a karşı yürütülen savaşların Orta Asya cephesini oluşturmuştur. Çünkü bu yıllarda Şii İran, coğrafi olarak Doğu ve Batı Türklüğünü birbirinden ayırmış ve farklı bir mezhebe mensup olmasından dolayı iki tarafa da zarar vermeye başlamıştır⁴⁰. XVI. yüzyıldan sonra ise hızlı bir büyüme ile Hazar Denizine kadar ve Osmanlı Devleti ile Türkistan arasındaki kuzey yolunu kapatmış olan Rusya'ya karşı, Osmanlı Devleti'nin Astrahan ve Don-Volga girişimi sonuç vermemiştir. Ancak daha sonraki yıllarda ortak düşman Rusya'nın Osmanlı Devleti ve Türkistan Devleti aleyhine büyümesini sürdürmesi, bu iki coğrafya arasında birliktelik arayışlarına neden olmuştur. Genel olarak baktığımızda XVI. yüzyılda Safevi Devleti, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren de Rusya, Türkistan'ın Batı dünyasıyla, özellikle de Osmanlı Devleti ile olan siyasi, askerî, dinî, kültürel vb. ilişkilerin sürdürülmesini engelleyen faktörler olmuşlardır⁴¹.

Hokand Hanlığı, Seyyid Muhammed Ömer Han döneminden itibaren Osmanlı Devleti ile siyasi, dinî, askerî, kültürel vb. münasebetler kurmaya başlamıştır. Hokand Hanları, XIX. yüzyılın başlarından itibaren gönderdikleri elçiler ve mektuplar ile her fırsatta bağlı olduklarını ifade mahiyetinde Osmanlı Pâdişâhına "biat" etmişlerdir. Bu biat sonucunda elde ettikleri itibar ve Osmanlı Devleti tarafından tanınmış olmanın sağlayacağı meşruiyet sebebi,

³⁷ Saray, *age*, s.212.

³⁸ Mehmet Alparğu, "Osmanlı Devleti'nin Türkistan Politikası" *Türk Dış Politikası: Osmanlı Dönemi*, Gökkube Yayınları, İstanbul 2008, s.43.

³⁹ Mehmet Saray, "Hanlıklar Döneminde Osmanlı Devleti'nin Türkistan Siyaseti", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV, İzmir 2000, s.18.

⁴⁰ Remzi Kılıç, "Yavuz Sultan Selim Devri (1512-1520) Osmanlı Özbek Münasebetleri", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, 2001, s.93.

⁴¹ Ahmet Bican Ercilasun, "Osmanlı ile Türk Dünyasının Dil ve Kültür İlişkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV, İzmir 2000, s.13.

iktidarlarını sağlamlaştırmada da etkili olmuştur⁴². Ancak Muhammed Ömer Han (1809-1822) zamanında başlayan ilk Hokand-Osmanlı münasebetleri, bu dönemde arzu edilen seviyeye çıkarılamamıştır. 1813 yılında Buhara Emiri Haydar Şah tarafından İstanbul'a gönderilen Buhara Elçisi Mirza Muhammed Yusuf Bey, Hokand ve Hive (Harezmi) Hanlıklarını Osmanlı Devleti'ne şikâyet etmiş, Mavreaünnehr, Harezmi ve Fergana bölgelerinin eskiden Buhara'ya ait olduğunu, bu bölgelerin hâkimlerinin eskiden beri Buhara Han'ı tarafından tayin ve azledildiğini belirtmiştir⁴³. Nihayet Buhara Emiri Haydar Şah Hokand ve Harezmi'nin Buhara'ya tabi olduğunu bildiren bir fermanın kendilerine gönderilmesini rica etmiş ve kendisinin de Osmanlı Devleti'ne tabi olduğunu bildirmiştir⁴⁴. Diğer hanlıklara karşı üstünlük kurmak isteyen Haydar Şah, Osmanlı Devleti'yle eş zamanlı olarak, Rusya'ya da bir elçilik heyeti göndermiştir. Buhara Hanlığı'ndan gelen elçilik heyetini bölgede söz sahibi olmanın anahtarı olarak gören Rusya, derhal kalabalık bir elçilik heyetini beraberinde bir muhafız kıtası ile birlikte Buhara'ya göndermiştir⁴⁵. Buhara Hanlığı'nın, diğer Türkistan hanlıklarına karşı yürütmüş olduğu politikayı takip eden Osmanlı Devleti, Hanlığı'nın Osmanlı'ya tabi bir devlet olarak kabul edilmesi durumunda Devlet-i Âliyye tarafından kontrol edilemeyecek sorunlar doğabileceğini göz önüne alarak, bu isteği reddetmiştir⁴⁶.

Buhara Emiri Haydar Şah'ın (1800-1826) Osmanlı Devleti'ne elçi göndermesinden sonra, mücadelede geri kalmak istemeyen Hokand Hanı Muhammed Ömer Han da İstanbul'a Elhac Seyid Kurban Efendi isimli bir elçi göndermiştir. Muhammed Ömer Han, Elhac Seyid Kurban Efendi aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne biat etmek istediğini ve Rusya ile savaşmalarından dolayı, Osmanlı Devleti'nin manevi desteğine ihtiyacı olduğu belirtmiştir. Bunun için de Muhammed Ömer Han, Osmanlı Devleti'nin o zamanlar başında bulunan Sultan II. Mahmud'dan (1808-1839) bir belge ile birlikte tuğ ve kılıç göndermesini talep etmiştir⁴⁷. Daha önce Buhara Hanlığı'nın menşur talebi sırasında göz önünde tutulan sakıncalar Hokand hanlığı içinde geçerli olmuştur. Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşı yeni sonlandırıp barış antlaşması imzaladığı bu dönemde Hokand Hanlığı'nın isteğine pek sıcak bakmamıştır. Tabiiyet isteğine olumlu cevap verilmesi durumunda hanlıklar arası mücadelenin kızışacağı ve bu durumdan da Müslüman cemaatin zarar göreceği endişesi ile Hokand Hanlığı'nın isteği reddedilmiştir⁴⁸. Hokand Hanlığı'nın bu talebinin reddedilmesinde, Pâyitaht'ın almış olduğu yanlış bilgiler önemli bir rol oynamıştır. Hokand Hanlığı hakkında bilgisine başvuru kişilerin çoğunluğunu genellikle ulemâdan gelen Buhâra elçileri teşkil etmiştir. Bölgede Buhara Hanlığı'nın hâkim olması gerektiğini düşünen bu kişiler, diğer hanlıklar lehinde görüş belirtmemişler⁴⁹ ve Şeybanilerin mirasçısı olarak Buhara Hanlığı'nı göstermişlerdir. Buna rağmen, Hokand idarecileri, Osmanlı Devleti'ne ve Halife'ye karşı bağlılıklarını ve saygılarını daima muhafaza etmişlerdir⁵⁰. Hokand Hanlığı'nın Elhac Seyyid Kurban Efendi aracılığıyla Osmanlı Devletine biat isteğinin, Dersaadet tarafından olumsuz karşılanması üzerine, Muhammed Ömer Han döneminde İstanbul'a başka bir elçi gönderilmemiştir.

⁴² Abdulkadir Macit, "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri" *İtem*, Yıl 4, S. 4, 2009, s. 73.

⁴³ Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devletleri İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1994, s. 32

⁴⁴ Saray, *Rus İşgali...*, s. 33.

⁴⁵ Howorth, *age*, s. 785.

⁴⁶ A. Ahat Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 220.

⁴⁷ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 36579.

⁴⁸ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 36547.

⁴⁹ Saray, *Rus İşgali...*, s. 39.

⁵⁰ Saray, *Yeni...*, s. 205.

Muhammed Ali Han Dönemi Osmanlı İlişkileri

Muhammed Ömer Han'ın halefi Muhammed Ali Han döneminde Hokand elçilerinin yeniden Osmanlı Devleti'ne gönderilmeye başladığı görülmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine bakıldığında Muhammed Ali Han tarafından üç elçilik heyetinin İstanbul'a gönderildiği görülmektedir.

Muhammed Ali Han, ilk olarak Mehmed Şerif'i 1838 yılında İstanbul'a göndermiştir. Beraberinde Muhammed Ali tarafından kendisine verilmiş olan Farsça mektubu ve hediyeleri getiren Mehmet Şerif Efendi, emanetleri II. Mahmud'a teslim etmiş ve Han'ının isteklerini sultana iletmıştır. Muhammed Ali Han öncelikle, tıpkı babası Muhammed Ömer Han gibi, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiştir. Bununla birlikte Hokand Hanlığı'nın, Buhara Hanlığı, Çin ve Rusya ile komşu olduğunu, Çin'e karşı Kaşgarlı Müslümanlarla beraber mücadele verdiğini ve Çin'den Kaşgar ve Hoten dahil diğer altı şehrin vergisini aldığını bildirmiştir⁵¹.

Mehmed Şerif Efendi Çin'in yanında, Hokand Hanlığı'nın Rusya ile mücadele halinde olmasından dolayı, Muhammed Ali Han'ın Osmanlı Devleti'nin manevi desteğine ihtiyacı olduğunu ifade etmiş ve Sultan II. Mahmud'dan bu amaçla bir belge ile birlikte tuğ ve kılıç gönderilmesini istirham etmiştir⁵². Ayrıca mücadelenin daha etkili biçimde yürütülebilmesi için top imal ustalarına ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Çünkü XVI. yüzyıl dünyasında ateşli silahların kullanıma başlanmasıyla birlikte askerî, teknoloji, lojistik ve eğitim alanlarında ciddi bir değişim yaşanmıştır. Ordularda yeni askerî silahları kullanan yeni askerî birlik tipleri oluşturulmuş ve bunlara uygun eğitim anlayışı getirilmiştir. Türkistan bölgesinin Şeybaniler döneminden itibaren, Osmanlı coğrafyasından dolayısıyla batıdaki teknik gelişmelerden kopması sonucunda, Türkistan hanlıkları askerî gelişmenin en önemli ögesi olan ateşli silah teknolojisini takip edememişlerdir⁵³. Buna mukabil dönemin İslam devletleri arasında batılı güçlerle doğrudan mücadele eden Osmanlılar, bu teknolojiyi hızla edinmişler ve uygulamışlardır. Bu sebepten dolayı Hokand Hanlığı Osmanlı Devleti'nden askerî alanda silah, kitap ve elbise gibi talepleri olmuştur⁵⁴.

Muhammed Ali Han'ın maddi ve manevi isteklerine, Osmanlı Devleti temkinli bir şekilde yaklaşmıştır. Osmanlı Devleti ile Türkistan'daki işgal hareketlerine karşı bölgedeki Türklere elinden gelen yardımı yapmaya çalışmış, ancak mesafenin fazla olması ve dış politikadaki sıkıntılar sebebiyle bu yardımlar tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. XVI. yüzyılda giderek genişleyen ve güçlenen Osmanlı Devleti, halifelik makamını da üstlenmesinden sonra, parçalanmış ve zayıflayan Türkistan hanlıkları için hem diğer güçlerle yani Safevi, Rusya ve Çin ile olan ilişkilerinde hem de kendi aralarındaki ilişkilerinde yönlendirici bir unsur olmuştur. Türkistan hanlıkları da iktidar çatışmalarında olduğu kadar, hanlıklar arası mücadelelerde de Osmanlı padişahının onayını bir meşruiyet aracı olarak kullanmışlardır. Abbasi halifesinin güçlü olduğu dönemlerde yeni tahta çıkan hükümdara menşur adı verilen bir onay belgesi gönderilmesi geleneği, Türkistan hanları ile Osmanlı Devleti arasında da görülmektedir. İktidara gelen Türkistan hanları durumu İstanbul'a bildirmişler ve şeklen de olsa halifenin rızasını talep etmişlerdir. Bu bağlamda Muhammed Ali Han, Osmanlı sultanına bağlılığını bildirmiştir. Osmanlı Devleti, genel olarak, Hokand

⁵¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, 32100-C.

⁵² Aynı vesika.

⁵³ Andican, *age*, s.210.

⁵⁴ BOA, Hatt-ı Hümayun, 32100-C.

Hanlığı'nın siyasi isteklerini hep temkinli karşılamış, Türkistan Hanlıklarının birbirleriyle olan mücadelelerine etki edecek ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki barışı bozacak her türlü isteği reddetmiştir. Bu bakımdan Muhammed Ali Han'ın istediği belge, tuğ ve kılıç'ın gönderilmesine Dersaadet tarafından olumlu cevap verilmemiştir. Sadece top imali için uygun ustaların gönderilmesi kabul edilmiştir⁵⁵. Osmanlı Devleti usta gönderilmesi konusunda karar almış olmasına rağmen, uygun vasıflara sahip usta bulunamadığı için, bu istek de yerine getirilememiştir.

Mehmed Şerif Efendi'yi Osmanlı Devleti'ne gönderen Muhammed Ali Han'ın bir yıl sonra, 1839 yılında bu sefer baş veziri Seyyid Bahadır Efendi'yi hem Osmanlı Sultanı II. Mahmud'a bağlılığını yinelemesi hem de Hac görevini getirmesi için, iki oğluyla beraber Dersaadete göndermiştir⁵⁶. Muhammed Ali Han'ının bağlılık isteği Osmanlı Devleti'ni memnun etmiş, ancak daha önce olduğu gibi Türkistan hanlıkları ve Rusya ile olan mücadeleleri konusunda açık bir destekte bulunulmamıştır. Bunun yanında Seyyid Bahadır Han'ın Hacca gitme isteği de gerçekleştirilmiştir. Binaenaleyh Osmanlı Devleti'nin bütün Müslümanların saygı duyduğu bir merci olması ve hâlâ İslam dünyasının en güçlü devleti olması hasebiyle Türkistan hanlıkları, İstanbul ile yazışma gereksinimi duymuşlardır. Bu yazışmaların önemli bir kısmını din ile ilgili istekler oluşturmuştur⁵⁷. Osmanlı sultanlarının aynı zamanda halife olmasından dolayı, Türkistanlı hacılar için önce halife-i ruy-i zemin şehrini ziyaret etmek ve daha sonra da Hacca gitmek geleneği yerleşmiştir. Aynı dönemlerde İran'da kurulan Safevi Devleti'nin çok ciddi bir Şiileştirme politikası uygulaması ve Sünni hacıların geçişine izin vermemesi, geleneksel İran yolunu kullanılamaz hale getirmiştir⁵⁸. Türkistanlı hacılar için artık Hazar Denizi ve Astrahan üzerinden Karadeniz yoluyla veya Hindistan üzerinden Kızıldeniz yoluyla Osmanlı topraklarına geçmekten başka bir yol kalmamıştır. Osmanlı arşivindeki Türkistan ile ilgili yazışmaların büyük bir kısmında Türkistan hanlıklarından İstanbul'a gelen şeyhlerin, elçilerin ve müderrislerin İstanbul'da barınmaları, Hicaz'a veya Türkistan'a gönderilmeleri konusu yer almıştır⁵⁹. Bu bağlamda Muhammed Ali Han, baş veziri Seyyid Bahadır Efendi'nin Hac görevini yerine getirmesi konusunda, Sultan II. Mahmud'dan yardım talebinde bulunmuştur. Bu isteği kabul gören Seyyid Bahadır Han küçük oğlunu yerine vekil bırakarak, büyük oğlu ile birlikte Hacca gitmiştir⁶⁰.

Muhammed Ali Han zamanında gelen son elçi ise Zahid Hoca olmuştur. Muhammed Ali Han, etrafındaki olumsuz gelişmelerden etkilenerek hem Osmanlı Devleti'nin manevi desteğini alarak bölgedeki Müslümanlar üzerinde hâkim olmak hem de ordusunu kuvvetlendirmek için 1839 yılı sonlarında Zahid Hoca'yı İstanbul'a göndermiştir⁶¹. Zahid Hoca'nın Mabeyn-i Hümayunda şifahen vermiş olduğu bilgilere göre, Hokand Hanlığı, Doğu Türkistan'ın Kaşgar ve Hoten bölgelerini, Deşt-i Kıpçak'ın büyük bir bölümüne hâkim olmuştur. Muhammed Ali Han döneminde Hokand Hanlığı'nın Çin, Rusya ve Buhara Hanlığı ile sınırdaş olduğunu, komşularından Buhara Hanlığı ile daima sulh halinde bulunduğunu ve

⁵⁵ BOA, Hatt-ı Hümayun, 36565-A

⁵⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun, 36564.

⁵⁷ *Belgelerle Osmanlı Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2004, s.VII.

⁵⁸ Saadettin Gömeç, *Osmanlı Devleti'nin Türkistan ve Doğu Politikası*, *Yeni Türkiye*, 31/731, Ankara 2000, s.3.

⁵⁹ *Belgelerle*, s.3, 8, 14, 19, 25, 57, 102, 106, 107, 109, 124 vd.

⁶⁰ BOA, Hatt-ı Hümayun, 36564.

⁶¹ Andican, *age*, s.222.

buna mukabil Çin ve Rusya ile mücadelenin devam ettiğini bildirmiş ve Hokand Hanlığı'nın Çin'den vergi almaya devam ettiğini, Rusya ile de sınır anlaşmazlıklarının sürdüğünü ifade etmiştir. Zahid Hoca, Rusların sınır bölgesine bir kale kurmaları üzerine, Muhammed Ali Han da, muhasara savaşı yapabilmek için tamamı süvari birliklerden oluşan Hokand ordusunda piyade tipi askerî birlikler kurmaya karar verdiğini belirtmiş ve bunun için de Hindistan'dan askerî yardım aldıklarını ifade etmiştir. Hindistan'dan gelen Kerim Han vasıtasıyla İngiliz usulünde piyade ve topçu eğitimine başladıklarını ve 500 nefer piyade ile 12 adet Çarha topları olduğunu ifade eden Zahid Hoca, Hokand Hanı'nın isteklerini Osmanlı sultanına iletmiştir. Buna göre Hokand Hanı iki piyade, iki süvari ve iki topçu öğretmeninini kendilerine gönderilmesini, bunun mümkün olmaması durumunda piyade, süvari, topçu talimleri ve diğer savaş tekniklerine dair basılmış kitapların temini konusunda yardım talebinde bulunmuştur. Muhammed Ali Han'ın diğer isteği de kendisine Fergana bölgesine, Kazak ve Kırgız bozkırlarını kapsayacak bir şekilde "Hanlar Hanı" ve 12 yaşındaki tek oğlu ve veliahdı Şehzade Muhammed Emin'e, "İller Hanı" unvanının verilmesidir⁶² Askerî ve siyasi isteklerin yanında Zahid Hoca'nın Osmanlı sultanından sanayi ile ilgili istekleri de olmuştur. Zahid Hoca, Hokand Hanlığı'nın sınırları dâhilindeki madenlerde çalışacak ustalara ihtiyacı olduğunu bildirmiş ve bu konuda gerekli ustaların gönderilmesi talebinde bulunmuştur⁶³. Çünkü XIX. yüzyılın başlarından itibaren Hokand Hanlığı, askerî ve ekonomik durumunu daha da güçlendirmek amacıyla, Fergana bölgesindeki maden yataklarının tespiti ve geliştirilmesine yönelmiş ancak Türkistan'da yaşanan olumsuzluklar bu alanlarda çalışma yapılmasına ve madenci ustalarının yetiştirilmesine engel olmuştur⁶⁴.

Muhammed Ali Han'ın siyasi ve askerî istekleri Osmanlı yönetimi tarafından etraflıca görüşülmüştür. Osmanlı yönetimi, Hokand Hanlığı'nın siyasi istekleri konusunda yaptığı değerlendirme sonrasında, Muhammed Ali Han'a genel anlamda Hanlar Hanı unvanının verilmesinin, Türkistan hanlıkları arasındaki dengeyi bozacağından ve Osmanlı Devleti'nin tarafsız konumunu değiştireceğinden uygun görmemiştir. Muhammed Ali Han'ın sadece hâkimiyeti altındaki topraklarda bu unvanı kullanabileceğine karar vermiştir. Benzer gerekçe ile Şehzade Muhammed Emin'e de babasının hâkim olduğu topraklar üzerinde, İller Hanı olduğuna dair bir menşur göndermiştir. Hokand Hanlığı'nın reddedilen siyasi isteklerine karşılık Osmanlı Sarayı, Hokand Hanlığı'nın piyade, süvari ve topçu eğitimi yapacağı uzmanlar ile askerî konularda yazılmış kitap isteğine olumlu cevap verilmiştir. Yapılan değerlendirme sonrasında emekli olan ve arzu edenler arasından seçilecek bazı eğitimcilerle birlikte istenilen askerî kitapların gönderilmesi kararı çıkmıştır⁶⁵. Yine aynı şekilde Hokand Hanlığı'nın madencilikle ilgili talepleri de değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde madencilikle uğraşan ustaların çoğunlukla Rum ve Ermeni olması dolayısıyla Hokand Hanlığı'nın maden ustası talebinin yerine getirilmesi mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti, Hokand hanlarının talepleri doğrultusunda bu alanda ilgili basılmış kitapları göndererek gidermeye çalışmıştır⁶⁶.

Zahid Hoca, Muhammed Ali Han'dan Osmanlı Devleti'ne gelen en son elçi olmuştur. Muhafiflerin faaliyetleri sonucu harekete geçen Buhara Emiri Nasrullah; Muhammed Ali Han ve ailesini katletmiş, Hokand şehrini yağmalatmış ve şehrin zenginliklerini Buhara'ya naklettirmiştir. Muhammed Ali Han'ın yerine İbrahim Hayal'i geçirmiş olan Emir

⁶² BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 36565-A.

⁶³ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 36550.

⁶⁴ Macit, "agm", s.76.

⁶⁵ BOA, *M. Cevdet Tasnifi, Hariciye*, 1098.

⁶⁶ BOA, *İrade, Hariciye*, 327-21154.

Nasrullah'ın Buhara'ya dönmesinden kısa bir süre sonra Hokand tahtına Şir Ali Han geçmiştir. Şir Ali Han'dan sonra Hokand dâhilindeki iç mücadeleler artmış ve ülke Rus işgaline açık hale gelmeye başlamıştır⁶⁷.

Sonuç

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Hokand hanları, Türkistan hanlıkları aralarındaki mücadelelerin yoğunlaşması ve sürekli güneye doğru hareket eden Rus tehlikesinin baş göstermesi üzerine, İslam dünyasının en güçlü devleti ve Sünni Müslümanların halifesi olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne başta siyasi konular olmak üzere, askerî, dinî, sanayi vb. konularda müracaat etmeye başlamışlardır. Hokand Hanları içinde Osmanlı Devleti'ne en fazla elçiyi gönderen, Hokand hanı Muhammed Ali Han'dır. Muhammed Ali Han, göndermiş olduğu Mehmed Şerif, Seyyid Bahadır ve Zahid hoca vasıtasıyla Osmanlı devletine her fırsatta bağlılığını bildirmiş ve Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî, dinî ve sanayi alanda desteğini talep etmiştir.

Muhammed Ali Han, Osmanlı halifesinin ve sultanının desteğini rakibi olarak gördüğü Buhara Hanlığı'na ve Rusya'ya karşı bir araç olarak kullanma arayışına girmiştir. Bu amaçla İstanbul'a gelen her elçi önce Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiş, ardından bölgede Osmanlı sultanı ve halifesinin temsilcisi olarak hareket etmek istemiştir. Hatta Muhammed Ali Han, bölgedeki Müslümanların Rusya'ya ve Çin'e karşı desteğini kazanmak için kendisine Hanlar Hanı, oğlu Muhammed Emin'e ise İller Hanı unvanının verilmesini talep etmiştir. Ancak Hokand Hanlığı ve diğer Türkistan hanlıklarından gelen siyasi isteklere karşı Osmanlı Devleti oldukça ihtiyatlı yaklaşmıştır. Osmanlı Devleti, siyasi taleplere olumlu cevap vermenin hanlıklar arasındaki dengeyi bozup mevcut mücadeleyi kızıştıracağı ve bu durumdan da Müslüman cemaatin zarar göreceği endişesi ile Türkistan'dan gelen siyasi istekleri reddetmiştir.

Siyasi isteklerin yanı sıra Muhammed Ali Han'ın Osmanlı Devleti'nden dinî istekleri de olmuştur. Osmanlı sultanlarının aynı zamanda halife sayılmasından dolayı Muhammed Ali Han, İstanbul'a gelen şeyhlerin, elçilerin ve müderrislerin İstanbul'da barınmaları, Hicaz'a veya Türkistan'a gönderilmeleri konusunda Dersaadet'ten yardım istemiştir. Bunun yanında Hokand Hanlığı dinî eğitimde kullanılmak üzere İslamiyet ile ilgili kitap verilmesini istirham etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin, Hokand Hanlığı'ndan gelen dinî taleplerin hemen hemen hepsini yerine getirdiği görülmüştür. Muhammed Ali Han'ın ordu ve sanayi alanındaki uzman taleplerinin yerine getirilememesine karşılık, Osmanlı Devleti, söz konusu alanlardaki kitapları temin ve teslim etmiştir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Muhammed Ali Han döneminde, Hokand Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile olan siyasî, askerî, dinî ve sanayi ilişkileri, Buhara Hanlığı ve Rusya ile olan mücadelesinden dolayı en üst seviyeye ulaşmıştır.

⁶⁷ *Saray, Rus İşgali...*, s.52.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA, Hatt-ı Hümayun, 32100-C.
 BOA, Hatt-ı Hümayun, 32100-C.
 BOA, Hatt-ı Hümayun, 36547.
 BOA, Hatt-ı Hümayun, 36550.
 BOA, Hatt-ı Hümayun, 36564.
 BOA, Hatt-ı Hümayun, 36564.
 BOA, Hatt-ı Hümayun, 36565-A
 BOA, Hatt-ı Hümayun, 36565-A.
 BOA, Hatt-ı Hümayun, 36579.
 BOA, İrade, Hariciye, 327-21154.
 BOA, M. Cevdet Tasnifi, Hariciye, 1098.

Tetkik Eserler

ALPARGU Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Türkistan Politikası” **Türk Dış Politikası: Osmanlı Dönemi**, Gökkuşe Yayınları, İstanbul 2008.

ANDİCAN A. Ahat, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

BARTOLD W., “Hokand”, **İslam Ansiklopedisi**, C.5/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

Belgelerle Osmanlı Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2004.

BULDUK Üçler, **Hokand Hanlığı ve İbretin Fergana Tarihi**, Berikan Yayınları, Ankara 2006.

ERCİLASUN Ahmet Bican, “Osmanlı ile Türk Dünyasının Dil ve Kültür İlişkileri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. IV, İzmir 2000.

GÖMEÇ Saadettin, Osmanlı Devleti’nin Türkistan ve Doğu Politikası ”, **Yeni Türkiye**, 31/731, Ankara 2000.

HOWORTH Hery H., **History of the Mongols: From The 9th To The 19th Century**, Part II, Longmans Gren And Co, London 1890.

KENENSARİEV T., **The Kyrgyz and Kokand Khanate**, Osh State University, Osh 2000.

KILIÇ Remzi, “Yavuz Sultan Selim Devri (1512-1520) Osmanlı Özbek Münasebetleri”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.1, 2001.

KONUĞÇU Enver, “Hokand Hanlığı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.18, İstanbul 1998.

MACİT Abdulkadir, “Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri” **İlem**, Yıl 4, S. 4, 2009.

SARAY Mehmet, “Hanlıklar Döneminde Osmanlı Devleti’nin Türkistan Siyaseti”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. IV, İzmir 2000.

SARAY Mehmet, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devletleri İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler (1775-1875), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1994, s.32

SARAY Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1999.

YAZICI,Tahsin “Fergana”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.12, İstanbul 1995.

YURI Bregel, An Historical Atlas Of Central Asia, Brill, Boston 2003.

ZİYAEV Hamid, **Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)**, Çev: Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.